

ISSN 2075-1834

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ВІСНИК
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

№ 988

СЕРІЯ «ПРАВО»

Харків 2011

4. Матузов Н. И. Теория государства и права [Текст] : учеб. для вузов / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2004. – 541 с.
5. Советское гражданское процессуальное право [Текст] : учебник / под общ. ред. К. С. Юдельсона. – М. : Юрид. лит., 1962. – 462 с.
6. Ринг М. П. К вопросу о гражданских процессуальных правоотношениях [Текст] / М. П. Ринг // Ученые записки ВИЮН. – Вып. 16. – М., 1963. – С. 67-72.
7. Вукот М. А. Проблемы правового регулирования процессуального положения и деятельности сторон в советском гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / М. А. Вукот. – Свердловск, 1971. – 34 с.
8. Гражданско-правовое положение личности в СССР [Текст] / Под ред. Н. С. Малеина. – М. : Наука, 1975. – 399 с.
9. Кодекс адміністративного судочинства України [Текст] : Закон України від 06 липня 2005 року // ОВУ. – 2005. – № 32. – Ст. 1918.
10. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження [Текст]: монографія / С. С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.
11. Цивільне процесуальне право [Текст] : підруч. / С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.

УДК 349.412.28

ВІДЧУЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ У СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСАХ: АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ

Є. П. Суєтнов,

*аспірант кафедри екологічного права,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

Анотація: У статті проаналізовано концепцію відчуження земель приватної власності в суспільних інтересах, передбачену Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності». Обґрунтовано, що ця концепція виникла у результаті непослідовності законодавця та є неприйнятною для регулювання зазначених відносин. Запропоновано можливі варіанти її удосконалення.

Ключові слова: викуп земельних ділянок, примусове відчуження земельних ділянок, експропріація, суспільні інтереси, суспільні потреби, суспільна необхідність.

Аннотация: В статье проанализирована концепция отчуждения земель частной собственности в общественных интересах, предусмотренная Законом Украины «Об отчуждении земельных участков, других размещенных на них объектов недвижимого имущества, находящихся в частной собственности, для общественных потребностей либо по мотивам общественной необходимости». Обосновано, что данная концепция возникла в результате непоследовательности законодателя и является неприемлемой для регулирования указанных отношений. Предложены возможные варианты ее усовершенствования.

Ключевые слова: выкуп земельных участков, принудительное отчуждение земельных участков, экспроприация, общественные интересы, общественные потребности, общественная необходимость.

Summary: This paper analyzes the concept of private ownership of land alienation in the public interest, the Law of Ukraine «On Alienation of land, others are placed on immovable property in private ownership, for social needs, or for reasons of social necessity». Substantiated that this concept is the result of inconsistency of the legislator and is unacceptable for the regulation of these relations. Proposed options for its improvement.

Key words: redemption of land plots, compulsory alienation of land plots, expropriation, social interests, social requirements, social necessity.

Формування цілісної нормативно-правової бази, спрямованої на впорядкування відносин щодо відчуження земель приватної власності в суспільних інтересах, – надзвичайно складний і багатогранний процес. На сьогодні такі відносини врегульовано Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які

перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року [1] (далі – Закон).

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування мають право викупувати земельні ділянки для таких суспільних потреб:

1) забезпечення національної безпеки й оборони;

2) будівництво, капітальний ремонт, реконструкція й обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, нафто-, газо- та водопроводів, ліній електропередачі, зв'язку, аеропортів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації;

3) розміщення іноземних дипломатичних представництв і консульських установ, представництв міжнародних організацій в Україні згідно з міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

4) розміщення й обслуговування об'єктів, пов'язаних із видобуванням корисних копалин;

5) будівництво захисних гідротехнічних споруд;

6) будівництво й обслуговування нафтових і газових свердловин і виробничих споруд, необхідних для їх експлуатації, споруд для підземного зберігання нафти, газу й інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва;

7) створення міських парків, будівництво дошкільних навчальних закладів, майданчиків відпочинку, стадіонів і кладовищ;

8) розташування об'єктів природно-заповідного фонду.

Викуп земельної ділянки здійснюється за згодою її власника. У випадку досягнення такої згоди між ним і відповідним органом укладається договір купівлі-продажу або інший правочин, що передбачає перехід права власності (ч. 2 ст. 12 Закону). Якщо власник не погоджується з викупом, земельна ділянка згідно з ч. 1 ст. 15 Закону може бути відчужена примусово за рішенням суду, але вже не для суспільних потреб, а з мотивів суспільної необхідності й виключно під розміщення:

1) об'єктів національної безпеки й оборони;

2) лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, магістральних трубопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації;

3) об'єктів, пов'язаних із видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення;

4) об'єктів природно-заповідного фонду;

5) кладовищ.

Не викликає заперечень положення про те, що у випадку незгоди власника з викупом земельної ділянки для суспільних потреб остання може бути відчужена примусово за рішенням суду. Воно є обґрунтованим і юридично правильним для такого типу відносин. Інша справа у тому, що в ч. 1 ст. 15

Закону можливість примусового відчуження земельних ділянок закріплена не для всіх, а лише для певної частини суспільних потреб, з чого, у свою чергу, виходить, що власник земельної ділянки має право відмовитися від її викупу для всіх інших потреб, перерахованих у ч. 1 ст. 7 Закону.

Наведена модель викупу, за якою поряд із суспільними потребами, що можуть бути задоволені примусово, існують і так звані «необов'язкові суспільні потреби», реалізація яких повністю залежить від волі власника земельної ділянки, була піддана критичним зауваженням з боку фахівців. Найбільш аргументовано, здається, проти неї виступив М. Федорченко [2]. Зупинимося на його поглядах більш детально.

Так, на думку М. Федорченка, у Законі втілено своєрідний підхід до відчуження земель приватної власності в суспільних інтересах (експропріації), оскільки передбачено два його різновиди: 1) викуп для суспільних потреб і 2) примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності. Своєрідність полягає в тому, що зазначені у ч. 1 ст. 7 Закону потреби дійсно мають суспільний характер, але можливості щодо їх задоволення є обмеженими.

Попри той факт, наголошує вчений, що викуп земельних ділянок відбувається для суспільних потреб, Закон надає перевагу приватним інтересам над суспільними, оскільки встановлює, що він є можливим лише за згодою власника. Це одразу викликає сумнів у тому, що потреба насправді є суспільною, адже остання повинна мати перевагу над приватними інтересами. Ще більше сумнівів виникає тоді, коли виявляється, що перелік випадків, за яких можливе примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності, є дуже близьким за змістом до переліку потреб, оголошених суспільними. По-перше, незрозуміло, чому одна і та ж потреба в одному і тому ж Законі має статус і «суспільної потреби», і «мотиву суспільної необхідності» (і чому тоді інші потреби не мають такого статусу одночасно). По-друге, невідомо, як поєднати необов'язковий характер викупу з принципом, передбаченим у ч. 4 ст. 4 Закону, згідно з яким «викуп земельних ділянок для суспільних потреб (...) здійснюється як виняток (...) у випадку, якщо об'єкти (...) можна розмістити виключно на земельних ділянках, що відчужуються, або якщо розміщення таких об'єктів на інших земельних ділянках безпосередньо завдасть значних матеріальних збитків або спричинить негативні екологічні наслідки відповідній територіальній громаді, суспільству або державі в цілому». Науковець запитує: якщо альтернатива відсутня, або ж вона існує і при цьому пов'язана

зі справжнім лихом для місцевої громади, чому власникові надано право забороняти викуп земельної ділянки?

Підсумовуючи свої міркування, М. Федорченко робить висновок про те, що специфічний підхід до відчуження земель приватної власності в суспільних інтересах, який втілено у Законі, свідчить про колосальну недовіру між гілками влади й окремими державними інститутами, адже «викуп земельних ділянок для суспільних потреб» є по суті завуальованим обмеженням на участь держави і територіальних громад у ринку землі. Модель, що пропонується в Законі, є моделлю ринкових відносин, у яких потенційний покупець (орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування) робить пропозицію укласти договір (оферту) потенційному продавцю (власникові земельної ділянки), яку останній відхиляє або приймає (акцептує). Проте якби ж це насправді був вільний земельний ринок, покупець мав би право за згодою власника придбати земельну ділянку для будь-яких потреб. А за Законом виходить, що держава і місцеві громади у своєму праві придбавати приватну землю обмежені колом потреб і необов'язковим характером своїх пропозицій.

Ми цілком погоджуємося з позицією вченого про те, що наведена в Законі модель викупу земельних ділянок для суспільних потреб є сумнівною. Однак, на нашу думку, вважати такий викуп певним обмеженням на участь держави й територіальних громад у ринку землі не можна. Названі суб'єкти мають право вільно набувати земельні ділянки на ринкових засадах на підставі цивільно-правових угод. Це закріплено в п. «г» ч. 4 ст. 83, п. «б» ч. 5 ст. 84 і ст. 131 нині діючого Земельного кодексу України (далі – ЗК). До речі, сам же М. Федорченко далі у своїй статті визнає, що держава й органи місцевого самоврядування мають правову можливість купувати земельні ділянки приватної власності для будь-яких потреб, звісно, якщо власники не заперечують. Правовий базис для цього є у Цивільному кодексі України та ЗК.

У такому випадку постає питання: де ж тут завуальоване обмеження?

За нашим переконанням, передбачена в Законі концепція відчуження земель приватної власності в суспільних інтересах – це результат термінологічної і змістовної непослідовності законодавця в регулюванні зазначених відносин. Та перш ніж вести мову про шляхи вдосконалення цієї концепції, спочатку з'ясуємо основні причини її впровадження.

Першим законодавчим актом незалежної України, що впорядковував питання викупу

земельних ділянок, був Земельний кодекс України в редакції від 13 березня 1992 року (далі – ЗК 1992 року). У його ст. 28 було закріплено таку підставу припинення права приватної власності на землю як викуп земельної ділянки для державних або громадських потреб (п. 3 ч. 1). Частина 3 цієї статті встановлювала, що у випадку незгоди власника земельної ділянки з її викупом для цих потреб припинення права власності на землю провадиться в судовому порядку (таке положення містилося й у ч. 6 ст. 31 Глави 4 «Вилучення (викуп) земель»). Отже, ст. 28 ЗК 1992 року прямо передбачала як добровільний, так і примусовий порядок викупу земельних ділянок для державних або громадських потреб.

Важливою подією в житті нашого суспільства стало прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, яка встановила межі та гарантії реалізації права приватної власності, у тому числі й на землю. Відповідно до її ч. 5 ст. 41 примусове відчуження об'єктів права приватної власності (до яких також належать і земельні ділянки) може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі й у порядку, встановлених законом, і за умови попереднього повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Як бачимо, у вітчизняному законодавстві для позначення однієї і тієї ж підстави примусового припинення права приватної власності на землю почало використовуватися два різних поняття: поряд із «державними або громадськими потребами» виникло інше – «суспільна необхідність» («мотиви суспільної необхідності»).

Прийнятий 25 жовтня 2001 року ЗК дещо змінив назву підстави, яка існувала в ст. 28 ЗК 1992 року «Державні або громадські» потреби були перейменовані на «суспільні». Викупу земельних ділянок для суспільних потреб було присвячено ст. 146 ЗК, що з набранням чинності Законом втратила своє регулятивне значення, набувши відсильного характеру. У частині 1 цієї статті містився перелік суспільних потреб, для забезпечення яких було дозволено викуп. Крім того вона визначала й процедурні моменти. Так, власник земельної ділянки не пізніше, ніж за один рік до майбутнього викупу мав бути письмово попереджений про це органом, що прийняв відповідне рішення (ч. 2). Викуп здійснювався за згодою власника земельної ділянки, а її вартість встановлювалася відповідно до грошової та експертної оцінки земель, яка провадилася за спеціальною методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів

України (ч. 3). Якщо власник ділянки не погоджувався з викупною вартістю, питання вирішувалося у судовому порядку (ч. 4).

Зауважимо, що законодавчі формулювання ст. 28 ЗК 1992 року і ст. 146 ЗК значно різнилися між собою. Якщо перша з них передбачала можливість примусового викупу земельної ділянки в судовому порядку у випадку незгоди власника з самим викупом, то остання закріплювала те, що викуп земельної ділянки здійснюється за згодою власника, а в судовому порядку вирішується питання її викупної вартості. Це зумовило появу в науковому середовищі декількох підходів до розуміння ст. 146 ЗК.

Буквальне тлумачення цієї статті давало підстави вважати, що власник земельної ділянки має безумовне право на відмову від викупу, оскільки останній здійснюється виключно за його згодою. Будь-який примусовий викуп як у адміністративному, так і в судовому порядку є неможливим. І тільки у випадку, якщо власник погоджується з викупом, але заперечує проти запропонованої викупної вартості, її розмір визначається за рішенням суду. Тож не сам факт викупу, а лише викупна вартість земельної ділянки є предметом розгляду в суді.

Запропонований варіант інтерпретації ст. 146 ЗК відобразився в спеціальній земельно-правовій літературі. М. Федорченко і О. Янов у посібнику з питань регулювання земельних відносин для депутатів міських рад України зазначають, що «... власник має право відмовитися від викупу ділянки. Для цього йому не потрібні *ніякі спеціальні підстави*; власник може відмовитися від викупу з будь-яких підстав, які користуються беззаперечним захистом закону – за єдиним виключенням. У випадку незгоди власника з *запропонованою викупною вартістю* питання вирішується в судовому порядку. Оскарження відмови від викупу з будь-яких інших підстав (*небажання залишити земельну ділянку і таке інше*) законом не передбачене» [3, с. 52] (курсив авторів – М.Ф. і О.Я).

Більшість вчених вважали таку інтерпретацію ст. 146 ЗК надто звуженою. Указувалося, що тлумачити її слід не ізольовано, а з обов'язковим урахуванням інших положень ЗК, зокрема ст. 143, яка серед підстав для примусового припинення прав на землю в судовому порядку, у п. «г» називає й викуп земельної ділянки для суспільних потреб. Тому не лише викупна вартість земельної ділянки, а й сам викуп є самостійним предметом судового розгляду.

Такий підхід до розуміння ст. 146 ЗК було закріплено в науково-практичних коментарях і підручниках із земельного права [4-9]. У цих

джерелах переважно зазначалося, що процедура викупу складається з 3-х стадій. На першій з них орган, що прийняв рішення про викуп, письмово попереджає власника земельної ділянки. На другій стадії обов'язковою умовою є визначення викупної вартості земельної ділянки та отримання згоди власника на викуп. У випадку непогодження власника з викупом застосовуються положення п. «г» ст. 143 ЗК про здійснення примусового викупу земельної ділянки для суспільних потреб у судовому порядку. Якщо власник згоден з викупною вартістю, процедура завершується третьою стадією – укладенням угоди між власником та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування. Якщо власник заперечує проти запропонованої викупної вартості, питання вирішується в судовому порядку. Рішення суду є остаточним.

Отже, згідно з наведеним тлумаченням викуп земельних ділянок для суспільних потреб міг здійснюватися як добровільно, так і примусово на підставі рішення суду. Разом із тим, у зазначених джерелах не містилося відповідей на такі вкрай важливі запитання, наприклад, яким чином власник земельної ділянки повинен оспорювати її викуп у суді, які докази він має право подавати для обґрунтування своєї відмови від викупу, за яких обставин суд зобов'язаний прийняти рішення на користь власника й відмовити у викупі земельної ділянки органу державної влади чи органу місцевого самоврядування тощо. Неврегульованість таких питань свідчила про те, що судовий розгляд у цьому випадку є суто формальним, а владні органи за наявності перерахованих у ч. 1 ст. 146 ЗК підстав (суспільних потреб) мають безумовне право викуповувати приватну землю.

Ще один варіант інтерпретації ст. 146 ЗК був висловлений А. Мірошниченком. На відміну від інших науковців, які коментували зазначену статтю виключно у межах положень ЗК й інших земельно-правових актів, цей учений проаналізував її з точки зору відповідності нормам Конституції України. За його переконанням, викуп земельних ділянок для суспільних потреб може здійснюватися примусово, проте державні органи не мають безумовного права викупу, адже ст. 146 ЗК слід тлумачити з урахуванням ч. 5 ст. 41 Конституції, за якою примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності. Цілком очевидно, зазначає автор, що далеко не всі потреби, перераховані у ст. 146 ЗК, можуть розглядатися як «виняток з мотивів суспільної необхідності», оскільки термін «потреба» набагато ширший

за термін «необхідність». Тому при незгоді власника з викупом земельної ділянки цю статтю можна застосовувати лише в сукупності з ч. 5 ст. 41 Конституції і в частині, що не суперечить конституційній нормі [10, с. 228].

Доречно зазначити, що така підстава припинення права власності на землю як примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності передбачалася й у ЗК (ст. 147). Однак ця стаття взагалі не відповідала конституційному розумінню цієї підстави, оскільки на відміну від ч. 5 ст. 41 Конституції, яка чітко відокремлює категорії «суспільна необхідність» і «воєнний чи надзвичайний стан», вона суміщувала їх і пов'язувала суспільну необхідність із введенням на території країни чи в окремих її регіонах воєнного або надзвичайного стану.

Таким чином, ст. 146 ЗК внаслідок нечіткого законодавчого формулювання отримала в науковій літературі декілька протилежних тлумачень. Викуп земельних ділянок для суспільних потреб розглядався, по-перше, як суто добровільна підстава припинення права власності на землю, що потребує обов'язкового погодження з боку приватного власника; по-друге, як така підстава, що залежно від волевиявлення власника може бути як добровільною, так і примусовою, причому примусовий викуп визнавався необмеженою прерогативою державних і місцевих органів влади; по-третє, як добровільна та примусова підстава, однак зазначені органи мають право примусово викупувати землю лише у випадках, що відповідають конституційному поняттю «мотиви суспільної необхідності».

Звісно, що при такій палітрі підходів до розуміння сутності викупу земельних ділянок для суспільних потреб здійснити його в практичному житті, зокрема, у тому випадку, якщо власник не погоджувався з викупом, було вкрай проблематично. Тому перед розробниками нового закону постало непросте завдання змоделювати таку концепцію відчуження земель приватної власності в суспільних інтересах, яка б одночасно узгоджувалася з положенням ч. 5 ст. 41 Конституції і не суперечила передбаченому в ч. 3 ст. 22 Основного Закону принципу про те, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод.

Закріпити прямо можливість примусового викупу земельної ділянки для суспільних потреб у випадку незгоди власника віддати її добровільно було неможливо (примусове відчуження дозволено Конституцією не «для суспільних потреб», а «з мотивів суспільної необхідності», а ст. 146 ЗК, хоч і формально,

але все ж встановлює, що «викуп земельної ділянки здійснюється за згодою її власника», тобто визначає викуп як добровільну підставу припинення права власності, і тому робити її примусовою не можна – у такому випадку звужуються права приватних власників землі).

Оптимальним варіантом, який би відповідав зазначеним умовам, був такий: залишити викуп земельних ділянок для суспільних потреб лише за згодою власників, а примусове відчуження дозволити саме з мотивів суспільної необхідності. Схематично це можна зобразити так: «добровільно – викуп для суспільних потреб, примусово – відчуження з мотивів суспільної необхідності».

За таких обставин принципового значення набула проблема чіткого розмежування категорій «суспільна потреба» і «суспільна необхідність». Здійснити це дуже складно й не виключено, що взагалі неможливо, адже самі терміни «потреба» і «необхідність» по суті є синонімами [11]. Більше того, у словниках вони визначаються одне через інше. Так, «потреба» визначається як необхідність у кому-, чому-небудь, що вимагає задоволення (потрібний – той, без якого не можна здійснити, виконати що-небудь, необхідний для чогось), а «необхідність» – як потреба в чому-небудь (необхідний – той, без якого неможливо обійтися, конче потрібний) [12-14]. Так, ми свідомо розуміємо, що потреба, як зауважив про це А. Мірошніченко, є ширшою за необхідність, остання є крайнім її ступенем, кінцевістю. Однак провести чітку грань між цими поняттями в практичному житті, визначити, будівництво якого загальнокорисного об'єкта є суспільною потребою, а якого – суспільною необхідністю – неможливо.

Для подолання цієї проблеми розробниками Закону було винайдено конструкцію, за якою розмежування зазначених категорій повністю залежить від волевиявлення власника: якщо він згоден з викупом – це суспільна потреба, якщо ні – остання «переростає» в суспільну необхідність. Тобто в основу розмежування «суспільної потреби» і «суспільної необхідності» було покладено не об'єктивний, а суб'єктивний критерій. Щоб якимось «об'єктивувати» таку конструкцію і показати «винятковість» примусового відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності, законодавець закріпив можливість його здійснення не для всіх суспільних потреб, перерахованих у ч. 1 ст. 7 Закону, а лише для певної, на його думку, більш важливої частини з них. Інші ж потреби, що залишилися, автоматично набули статусу «не настільки

важливих для суспільства та залежних від позитивного волевиявлення власників землі».

Така ситуація, і ми повністю погоджуємося з М. Федорченком, є незрозумілою. Чому для розміщення кладовищ передбачено можливість примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, а для будівництва, наприклад, захисних гідротехнічних споруд, нафтових і газових свердловин, створення міських парків, дошкільних навчальних закладів, майданчиків відпочинку, стадіонів тощо такої можливості немає? Цілком імовірно, що в деяких місцевостях не буде навіть «суспільної потреби» в розміщенні кладовища, проте будівництво зазначених об'єктів може виявитися справжньою «суспільною необхідністю».

Підсумовуючи викладене, хочемо ще раз наголосити на тому, що, на нашу думку, передбачена в Законі концепція відчуження земель приватної власності в суспільних інтересах, в основу якої покладено волю власника земельної ділянки й «уявну значущість» однієї суспільної потреби над іншою, є неприйнятною для врегулювання зазначених відносин. Вважаємо, що вона є штучною та виникла в результаті непослідовності законодавця, який, по-перше, під час прийняття Конституції України не звернув увагу на те, що в ЗК 1992 року вже існує така підстава примусового припинення права приватної власності на землю як викуп земельної ділянки «для державних або громадських потреб» та закріпив для позначення випадків примусового відчуження об'єктів права приватної власності, у тому числі й земельних ділянок, інший термін – «мотиви суспільної необхідності», внаслідок чого в різних за юридичною силою нормативних актах однорідні відносини отримали неоднакове найменування; по-друге, розробляючи ЗК, не проаналізував конституційну норму щодо примусового відчуження об'єктів права приватної власності (як наслідок – фактичне ототожнення в ст. 147 ЗК понять «суспільна необхідність» і «воєнний чи надзвичайний стан») та залишив підставу «викуп для потреб», лише змінивши «державні або громадські» потреби на «суспільні»; по-третє, сформулював ст. 146 ЗК так, що викуп земельних ділянок для суспільних потреб став суто добровільною підставою припинення права приватної власності на землю.

На наше переконання, доцільно позбутися цього шкідливого дуалізму термінів, закріпивши в Законі лише один: або «суспільні потреби», і тоді буде «викуп чи примусове відчуження земельних ділянок для суспільних потреб», або «суспільна необхідність», і тоді буде «викуп чи

примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності». Перший варіант привабливий тим, що в законодавстві та правовій доктрині багатьох зарубіжних країн, а також у міжнародній практиці для позначення аналізованих відносин більшою мірою використовується саме термін «суспільні потреби» (або подібний), оскільки «суспільна необхідність» асоціюється переважно з настанням якихось надзвичайних, нетипових для повсякденного життя обставин (саме цим, мабуть, і можна пояснити те, що в ст. 147 ЗК «суспільна необхідність» і «воєнний чи надзвичайний стан» були помилково об'єднані в єдину підставу). Негативним моментом зазначеного варіанту є те, що треба вносити зміни до ч. 5 ст. 41 Основного Закону, замінюючи «суспільну необхідність» на «суспільні потреби», що також може зустріти деякі труднощі з огляду на той самий принцип, що передбачений ч. 3 ст. 22 Конституції (якщо зараз примусове відчуження дозволено з мотивів суспільної необхідності, то заміна такої «необхідності» суспільними «потребами» може тлумачитися як звуження прав приватних власників).

Менш прийнятним, але більш реальним виявляється другий варіант.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Відомості Верховної Ради України [Текст]. – 2010. – № 1. – Ст. 2.
2. Федорченко М.С. Експропріація як форма обороту земельних ділянок: окремі проблемні аспекти [Текст] / М. С. Федорченко // Українське комерційне право. – 2010. – № 10. – С. 57-64.
3. Актуальні проблеми управління земельними ресурсами міст України [Текст] : посіб. для депутатів місцевих рад / М.С. Федорченко, О.В. Янов. – К. : ІРЦ «Реформування земельних відносин в Україні», 2004. – 60 с.
4. Земельний кодекс України [Текст] : науково-практичний коментар / за ред. В.І. Семчика. – К. : Ін Юре, 2003. – 676 с.
5. Земельний кодекс України [Текст] : науково-практичний коментар. Вид. 4, доп. – Х. : Одиссей, 2008. – 624 с.
6. Земельне право України [Текст] : підруч. / за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. – К. : Істина, 2003. – 448 с.
7. Земельне право України [Текст] : підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
8. Земельне право України [Текст] : підруч. / за ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 600 с.
9. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України [Текст] / Л.О. Бондар, А.П. Гетьман, В.Г. Гончаренко та ін.; за заг. ред. В.В. Медведчука. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 656 с.
10. Мірошніченко А.М. Земельне право України [Текст] : підруч. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 712 с.
11. Словник синонімів української мови [Текст] : В 2 т. Т. 2 / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головашук та ін.. – К. : Наук. думка, 2001. – 960 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

13. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови [Текст]. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2007. – 848 с.

14. Новый тлумачний словник української мови [Текст] : у 4 т. Т. 2, 3. / Уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К.; АКОНІТ, 2000.

УДК 347.516

ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ТВАРИНОЮ

О. А. Устименко,

аспірантка

*кафедри цивільно-правових дисциплін,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна*

Анотація: У статті проаналізовано основні проблеми визначення суб'єкта відшкодування шкоди, спричиненої твариною. Висвітлено вади правової конструкції «особа, що утримує тварину» та в якості альтернативного варіанта запропоновано використання терміна «опікун тварини».

Ключові слова: відшкодування шкоди, тварина, суб'єкт, утримання, володіння, експериментальна тварина, джерело підвищеної небезпеки.

Аннотация: В статье проанализированы основные проблемы определения субъекта возмещения вреда, причиненного животным. Освещены недостатки правовой конструкции «лицо, содержащее животное» и в качестве альтернативного варианта предложено использование термина «опекун животного».

Ключевые слова: возмещение вреда, животное, субъект, содержание, владение, экспериментальное животное, источник повышенной опасности.

Summary: The article analyzes the main problems of defining damages caused by animals. It covers the design flaws of the legal «person keeping an animal» and as an alternative proposed use of the term «animal guardian».

Key words: compensation of the for damage, the animal, subject, content, possession, experimental animal, a source of increased danger.

Новелою цивільного законодавства України є визнання тварини в якості об'єкта цивільних прав. Це пояснюється тенденцією постійного зростання уваги з боку громадськості до тварини упродовж останніх десятиріч як до «одухотвореної» істоти в цілому, у тому числі й з позицій правового регулювання правовідносин, пов'язаних з тваринами. Між тим, особливості відшкодування шкоди, спричиненої твариною, а саме проблеми суб'єкта відшкодування означеної шкоди, залишаються фактично осторонь інтересів науковців.

Метою цієї статті є формулювання теоретичних положень щодо суб'єкта відшкодування шкоди, завданої твариною.

Завданням статті є виявлення прогалин у сучасному цивільному законодавстві України в частині визначення суб'єкта відшкодування шкоди, завданої твариною, та висунення пропозицій щодо їх усунення.

Положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК) не визначено загального суб'єкта

відшкодування шкоди, спричиненої твариною. Ним врегульовано правове положення суб'єкта відшкодування шкоди, завданої відповідно окремими категоріями тварин – собаками певних порід та дикими тваринами. Загальний суб'єкт відшкодування шкоди, спричиненої твариною, визначається Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (далі – Закон України). Так, у зазначеному нормативно-правовому акті зазначено, що «...шкода, заподіяна особі або майну фізичної особи, а також шкода, заподіяна майну юридичної особи твариною, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її утримує» [1]. Отже, означеною правовою нормою деталізовано суб'єкта відшкодування шкоди, спричиненої будь-якою твариною, без посилання на відповідні виключення тощо. Визначення ж терміна «утримання тварини» у цивільному законодавстві України не наведено. Процитована вище стаття Закону України має назву «Особливості права власності та інших речових прав», що провокує питання, що саме мають на увазі під словосполученням «особа, що утримує тварину», адже виходячи з назви